

בעלי המוסר

רבי ישראל סלנטר

(מחולל תנועת המוסר)

רונפלד „ר' ישראל סלנטר“, עמ' 103) ואשר בחיצוניותו דמה לעגלון פשוט, כבש את לבו של הנער הגאון עד כדי כך, שהיה מחזר אחריו ומהלך בעקבותיו על כל צעד ושעל. ילד חכם זה הכיר בתחושתו כי לפניו אחד הדמויות המסתוריות שהם „כסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה“ (כך אמר עליו ר' ישראל) והוא הרגיש את לבו אסור בכבלים. כל מלה קלילה שיצאה מפי אדם מושלם זה תוך טיול, בשדות שמחוץ לעיר, הציתה בנפשו הטהורה של הנער, שכבר אז עלה בחריפות מוחו על כל בני זמנו, אש לוחטת, שלא כבתה כל עוד היה חי על פני האדמה. וכך היה מהלך הדברים:

ר' זונדל היה נוהג, כדרך החסידים שבדורו, להקדיש שעה אחת ביום להתבודדות (פירושו של מושג זה בספרי המוסר הוא: להימנע מעיני בני אדם ולהתמסר לדברים רוחניים, לבנין חיי הנפש ודו-שיח האדם עם עולמו הפנימי). לשם כך היה מתרחק מביתו ויוצא לשוח בשדות שמחוץ לעיירתו הקטנה. תוך כדי טיול היה לומד על פה דברי מוסר שונים מהספרות התלמודית וספרות המוסר, כדי למלא את הלב יראת שמים. את מנהגו זה של ר' זונדל לא ידע איש. רק הנער לבדו גילה את הסוד, והיה יוצא בלאט והולך בעקבותיו ומתבונן ממחבואו במעשיו של ר' זונדל. פעם אחת הרגיש ר' זונדל בקרבת הנער, הפנה אליו את פניו וראה אותו עומד ורועד בכל גופו. אז רמו לו בידו ואמר לו בקול רך: „ישראל, למד מוסר, והיית איש תם וישר באמת“. משפט קצר זה שיצא מפי הרב אל הנער יצר את תנועת המוסר בליטא.

ר' יצחק בלזר ור' נפתלי אמסטרדם מוסרים כאחד, כי מלים אלה חדרו ללבו של ר' ישראל כחץ מקשת (כך אמר ר' יצחק בלזר) והיו לשלהבת לוחטת (ר' נפתלי אמסטרדם)². מרגע זה ואילך כאילו הפך

על שחר ימיו של רבי ישראל מסלנט, אין אנו יודעים הרבה. הוא עצמו נמנע מלספר על קורות חייו ואף לא רצה כי תוצב מזכרת כלשהי לאישיותו. גם תלמידיו הגדולים, שזכיתי לעמוד במחיצתם ויצקתי מים על ידיהם, לא רצו לגלות את דעתם על חיי רבם ולא מסרו עליו אלא דברים שהיו בהם משום ערך חינוכי או מוסרי. אולם שעה שישבנו אנחנו, תלמידי סלבודקה, והיטבנו את לבנו אצל ר' יצחק בלזר ור' נפתלי אמסטרדם בימי פורים ושמחת תורה, בימים שבהם שמחת-קודש מצוה היא והטבת לב של חול רשות, עלה בדינו להוציא מפיהם כמה פרטים על חיי רבם הקדוש, שדי היה בהזכרת שמו כדי שיתמלאו אימה ופחד, וזה כל מה ששמענו: עודנו ילד קטן בבית אביו, הרב המפורסם ר' זאב ליפקין, זצ"ל, ששימש ברבנות בטלז וכתב הערות לש"ס בשם „הגהות בן אריה“ (נדפסו בש"ס וילנה). נתפרסם כעילוי בלתי שכיח. בן שתים עשרה נשא אשה וישב בבית חותנו בעיירה הקטנה סלנט, שעל שמה נקרא בכינויו. כאן למד אצל הרב המקומי, הרב ר' צבי הירש ברוידא, שהיה ידוע כגאון עולם בשם „ר' הירש סלנטר“. אולם נראה, כי לא הירבה ר' ישראל ללמוד אצלו. ר' ישראל לא הזכיר אותו כרבו ומעולם לא הסתמך עליו בדבריו.

אולם היה לו לר' ישראל רב אחר, שאליו התייחס גם בעת זקנתו, כתלמיד המזכיר את רבו; עליו היה אומר כי עדיין לא השיגו (ראה הקדמה לשבועון „התבונה“ בממל בשנת תרכ"א). היה זה ר' יוסף זונדל; הוא היה חציו חנוני וחציו מלמד, שמעולם לא נמנה בין פרנסי הקהילה ומעולם לא היה לו תפקיד בציבור אלא היה יושב בדד שעות אחדות בחנותו, ושאר כל שעות היום והלילה — בפינה בבית המדרש והיה לומד בלי הרף. אדם זה, אשר כשלעצמו היה תופעה מוסרית בלתי רגילה (ראה ספרו של ש'

זונדל, רבה של ירושלים במשך ששים שנה.

2 עיין „אור ישראל“ לר"י בלזר, עמ' 31, 124.

1 שם משפחתו היה: ליפקין, אלא שהכינוי סלנטר נשתרש בפי העם ודחה את שם משפחתו. וכן נצמד כינוי זה לרבו ר' יוסף זונדל ולר' שמואל, חתנו של ר' יוסף

מוסר המלהיבים את לבו של האדם לאהבת הברא ויראתו. וכן ראה חובה לכל אדם להשתדל לעדן את אפיו ולשקוד לא רק על הוספת דעת התורה אלא גם על שלימות הנפש והרוחניות. לשם השגת מטרה מוסרית זו חשב ללכת בדרך שבחרו רבים מגדולי הדורות הקודמים: להתחייב חובת גלות ולחיות חיי מתבודד, להסתיר מעיני הבריות את חכמתו ואת מעשיו הנאים ולרקום את חיו הפנימיים ללא כל השפעה מהחוץ וללא צל של מגמה בלתי טהורה או נטיה לפשרה. כבר עשה את כל ההכנות הדרושות, למד את כל מסכתות הש"ס והתוספות ושאר המפרשים, כדי שיוכל לעסוק בתורה גם בשעה שימצא בחברת אנשים זרים.

כבר שלט במחצית הש"ס והתוספות מלה במלה. כששינה לפתע את דעתו ואת תכניתו המקורית. לא, אמר ר' ישראל, אין האדם רשאי להיות מבודד ולדרוש את טובת עצמו בלבד. מי שחי בבדידות יוכל כמובן להגיע בקלות רבה יותר לשלימות הנפשית האישית, אבל אין הוא יכול לעשות דבר לטובת זולתו. על כל פנים, לא במידה ניכרת. וכך החליט לצאת מהתבודדותו ולהופיע ברבים בהדר גאונו התלמודי. מטרה גדולה הציב לעצמו, מטרה שנראתה לו כמשימת חיו, שלמענה נוצר ובא לעולם: להפיץ תורתו בישראל – תורת המוסר. את כשרונותיו ואת חריפותו בתלמוד ראה כמתנת ה', שזכה בהם מן השמים, בכדי לרכוש את לב הלומדים ולמצוא נתיב ללב ההמונים. הוא ידע כי יהודי ליטא לא ינהרו אלא אחרי אדם ששם "גאון" הולך לפניו, לפיכך החליט, תוך התאבקות עם עצמו, להשתמש בידיעתו הנעלה בתלמוד כמכשיר לרכישת לבבות ועשה את הפלפול אמצעי תעמולה למען תורת המוסר. בימים ההם עבר בקהילות ישראל ודרש דרשות חוצבות להבות בהלכה, בכל מקום בואו, היה מודיע ברבים מראש את המקום בש"ס ובפוסקים שעליו יבסס את דרשתו. לומדי הש"ס השנונים התכוננו בכל עיר ועיר לסיבוב הרוחני, שהכין להם הגאון הצעיר, היו מתעמקים בספרים יקרי מציאות כדי לדלות מהם קושיות חמורות ושאלות חריפות, שבעזרתן אמרו ללחצו אל הקיר ולסבכו בסתירות. בשעה שפתח ר' ישראל בדרשתו הוקף ע"י מחנה הלומדים שסיבכו אותו בקושיות והמאבק התחיל. אולם בכל פעם יצא ר' ישראל כמנצח. כבודו עלה ושמעו הלך והתפשט. את הלומדים הכריע בשנינותו, ואילו את פשוטי העם כבש בצניעותו ונדיבות לבו. נדודיו ברחבי ליטא היו בעיניו כמסע כיבוש של תנועת המוסר, שהפצתה היתה לו למטרה.

לאיש אחר ברוחניותו. עד אז הקדיש את כל כוחו הרוחני ללימוד ש"ס ופוסקים והצטיין בהם בשנינותו הבלתי רגילה. הוא שלט בש"ס ותוספות בפלפול מפליא עד שהשתאו עליו כל גדולי זמנו. אמרו עליו, כי הטיל אור חדש על שיטות הש"ס ומחקר ההלכה, אך משקיבל את הדברים מפי רבו הצנוע גמר בלבו ללכת בדרך אחרת ולהקדיש את כל יגיעו ללימוד אחר, שהוא ראשיתה ותכליתה של כל חכמה: לימוד המוסר. כאן נודע לו לר' ישראל כי יראת שמים היא חכמה שצריכה לימוד, מתוך מאמצים בלתי פוסקים, ולא כמו שחשבו אז רבני ליטא ובמידה רבה עדיין הם חושבים, כי יראת השם עולה בחלקו של האדם מאלוה כתוצאה מלימוד התורה ומקיום המצוות המעשיות. לגבי ר' ישראל והלומדים שבדורו היה בדרישתו של ר' זונדל משום חידוש.

בישיבות ובבתי האולפנא האחרים שבדור ההוא לא היו עוסקים בלימוד ספרי מוסר והיו נוהגים לראות את הפלפול כסימן היכר לכשרון. רק עמ"י הארץ והמון העם היו מעיינים לעתים קרובות בספרים אלה, כי דף גמרא ותוספות היה למעלה מכוח הבנתם. אין כאן המקום לעמוד על סיבותיה של עובדה זו ולגלות כיצד הגיעו הדברים לידי כך, שחלק חשוב מלימוד התורה, הן בערכו והן בהיקפו, הודח מכתלי בית המדרש. עובדה היא, שענף זה בעולם המחשבה היהודי, לימוד המוסר, שחז"ל הקדישו לו מסכות שלמות, ואף גדולי הראשונים והאחרונים השקיעו בו את מאמציהם, התגדרו בו הדיוטות והפך לדבר שבמוקצה ללומדים. ר' ישראל היה הראשון שפתח את שערי הישיבה בפני לימוד המוסר וכך חזר והכניס את התורה "הנידחת" לכתלי בית המדרש. לא קל היה לפרוץ את הגדר. להלן נראה כמה יגיעות יגע וכמה נאלץ היה איש תם וגדול זה להאבק, הוא ותלמידיו ותלמידי תלמידיו אחריו, עד שנתקבלה תורתם שקרנה ירד. אולם ברור היה לו, שכשם שאי אפשר לו לאדם בלי עינים לראות ובלי אזנים לשמוע, כך אי אפשר לו ליהודי להגיע לכלל יראת שמים ללא לימוד מוסר (דברי ר' ישראל לפי עדותו של ר"י בלזר בספרו "הג"ל). הכרה זו באה לו מאת ר' זונדל, "שהעמידו על רגליו" (דברי עצמו), חינוכו לעבודת השם ופקח את עיניו לראות את הגלוי והמובן מאליו. בתחילה הבין ר' ישראל את דברי רבו כמשמעם, כלומר, שכל איש חייב להקדיש מדי יום ביומו שעה קלה ללימוד ספרי

3 שם, עמ' 109.

4 שם, עמ' 40, כשם רבו.

„מגלה טפח ומכסה טפחיים“, לא היה מסיר את הלוט מעל פניו אלא במקום שהיה צורך בכך ורק לפי צורך השעה. מדי הופיעו באסיפות, היה שוקל שיקולים רבים בתוך עצמו וסוקר בעינו החדה את כל הנאספים; מסוגל היה לעמוד על טיבם בטביעת-עין פסיכולוגית עד כדי לדעת את מדת „הסרת הלוט“ הדרושה. שעות ה„התגלות“ היו הקשות שבימי חייו. הרבה נצטער, שמא לא שמר על המידה וגילה את נפשו במקום שהיה חייב לכסותה; ושמא התרשל למלא חובתו ולא השתמש בכוח השפעתו די צרכו; אולי הסתיר את אורו ולא נתן לכוחו המועיל לפעול את פעולתו? פעם — כך מספרים תלמידיו — כיבדוהו ראשי חברת המשניות בבית המדרש שבקובנה באמירת ה„הדרן“ המקובל, והוא נאות להם. הוא הפתיע את הכל באוצרו הרוחני המופלא. אחר הדרשה מצאוהו תלמידיו נרגז ומדוכא; לשאלתם, למה נפלו פניו, השיב: „דומה אני בעיני כליצן על הדוכן; ללא תכלית מתגנדר אני בידעתי“.

בכל מאבקיו הנפשיים הקשים, לא שכח מעולם את חוט מחשבתו ולא זנח את הדרך שהתווה לפניו: לרכוש את הרוחות ולכבוש את הלבבות ולעשות נפשות לתורתו. תוך כדי כך הטרידו אותו דאגות פרנסה. משפחתו גדלה ומוזונותיה עליו. על כסא רבנות לא רצה לעלות בשום פנים (אמנם, הרשה לתלמידיו לשמש ברבנות ואף הטיל על אחדים מהם את החובה לקבל משרות בערים גדולות ולהשפיע על קהילותיהם ברוח תורת המוסר שלו. אבל אסר זאת על עצמו); לשלוח את ידו במסחר או במלאכה, שהחשיב אותה יותר — לא יכול היה, כי לא רצה להיות קשור למקום אחד, שהרי צריך היה להיות חפשי להפצת תורתו. המשרה המתאימה לו ביותר שעלתה בקנה אחד עם כינון רוחו ועם תכניתו, היתה משרת „מגיד“ באחת הקהילות. משרה כזו לא הקנתה לבעליה לא כבוד ולא עושר, אבל עשויה היתה לשמש בסיס לפעולה חיצונית ניכרת. מיד התאמץ בכוח זה, וכמדומה לי ששמעתי מפי תלמידיו, כי היו לו סיכויים להתקבל למגיד בעיר גדולה, אלא שהכיר כי אם יהא מגיד בשכר, עשויה השפעתו לרדת בערכה, כשידעו שומעיו שהתוכחה היא לו קרדום לחפור בו. אז החליט להיות משגיח באחת הישיבות במקום שיהא עליו לשקוד על לימודיהם של החניכים ולהשפיע על רוחם. חיפש ולא מצא ישיבה שתרצה לקבלו. לא נמצא ראש ישיבה שהיה מוכן להעמיס משרה צנועה כזו על שכמו של אדם שהוכתר בתואר „גאון“ (מפי אחד מתלמידיו תלמידיו שמעתי כי גם בימי זקנתו פנה

במסעותיו אלה אירע מעשה, שעורר בשעתו תשומת לב מרובה בעולם הלמדנים. בשער בית-המדרש הגדול ביותר שבעיר אחת קבע ר' ישראל מודעה רבה ובה ציין למעלה ממאה מראי מקומות ומימרות מכל חלקי הש"ס והספרות הרבנית. וביקש מיודעי דבר לעיין במקומות המצוינים ולהתכוון לדרשה, שהוא עמד לשאת בשבת הבאה אחר הצהרים. מדי עלותו לדוכן רגיל היה ר' ישראל לבקש את רשימת מראי המקומות שקבע בשער, בכדי שישתמש בהם בדרשתו ויצמצם את מחשבתו לנִוּשֵׁא שצִיין במודעה. כשעלה ר' ישראל אותה שבת לדוכן והשמש הגיש לו את רשימת מראי המקומות, העיף ר' ישראל מבט על הרשימה, נודעוץ והחוויר כשלבג. כעשר דקות עמד ר' ישראל על עמדו ללא זיע ורק מפני החיזורים וגופו הרועד אפשר היה לעמוד על סערת לבבו. לאט לאט חזרה שלוותו הפנימית אליו — והוא התחיל בדרשתו בשנינותו הרגילה לתמהון לבב כל המבינים. עם תום דרשתו ניגשו אליו שני צעירים ובקשו את סליחתו על שטמנו לו פה במשובתם, כשהגישו לו במקום רשימתו רשימה אחרת עם מראי-מקומות אחרים שהמציאו בעצמם. סיפור מעשה זה שמעתי מר' נפתלי אמסטרדם באחת מחגיגות פורים בחוג בחורי סלבודקה (ראה לעיל). ורבינו הוסיף: אל תדמו בנפשכם כי ר' ישראל זקוק היה אפילו להכנה קלה לפלפוליו הגדולים והקשים. מסוגל היה לערוך את חידושי החשובים והמסובכים, תוך כדי הרף עין (ר' נפתלי אמסטרדם העיד, כי פעם אחת גילה ר' ישראל בחוג מצומצם כי בחריפותו אין הוא מפגר אחרי אצילי הרוח הקדמונים והוא יכול כל שעה שהוא רוצה לחבר ספריה שלמה של חיבורים כמו „נודע ביהודה“ או „אורים ותומים“ ובכל זאת לא כתב אלא שורות ספורות). ואף-על-פי-כן היו לו עשר הדקות, הנה על הדוכן לשעה של מאבק נפשי קשה ביותר. בתחילה עלה על דעתו להודיע כי שכח את הדרוש שהכין לו ולרדת מן הדוכן ככלי מלא בוש; אלא שלבסוף אמר בלבו: הרי לא עלה לדוכן אלא כדי לכבוש את לב שומעיו ולהורות להם את תורת האמת, אילו היה יורד מבוויש לקול צחוקו של ההמון, הרי היה כל עמלו עולה בתוהו. נצחון זה של הקול המוסרי שבפנימיותו והכרעת צניעותו העמוקה לטובת מטרתו נראה לו כאחת ממסותיו הגדולות, שהיה צריך לעמוד בהם. כן העידו תלמידיו, שבאמת לא התכחש לכוונתו המקורית ולתכניתו להסתיר מעיני העולם את גדלו ואת זיו פניו. כי גם בשעת התגלותו לא היתה זו אלא צורה אחרת של העלמה. בהופעותיו ברבים היה בבחינת

כי בכניסתו לבית המדרש לא יכול היה ר' ישראל לפלס לו דרך אל הדוכן, מרוב צפיפות, על כן היו רגילים לשאתו על כפים מעל ראשי ההמון כשהוא נמסר מידי אחד לחברו. המון העם, בעלי מלאכה, עגלונים, רוכלים, שהחזיקו לו טובה מקרב לבם על שהואיל לרדת מכסא גאווה הרם אל עמי-הארץ הפשוטים, ולא נשא בפניהם פלפול חריף ושברי עיון פילוסופיים, כדרך שאר הגאונים, אלא דיבר אליהם במלים פשוטות על ענייני נפשם הפשוטה — היו מסורים בלב ונפש, הולכים אחריו לכל מקום וטורחים להוציא מפיו באיזה בית-כנסת ישא דברו בפעם הבא, והיו מתאספים בהמוניהם וממלאים את כל חלל בית המדרש. בעלי-הבתים המכובדים מסוג "הלומדים" היו נאלצים, מחוסר מקום, לעמוד צופים ולחוצים בין המוני העם הפשוטים. דבר זה לא מצא חן בעיניהם. בימים ההם היו "הלומדים" שבעיר מעין מפלגה אריסטוקרטית מסוגרת. הם היו מצויינים בלבושם ובמנהגיהם ולא היו מתערבים בהמון. על כן לא היו המגידים והמטיפים, שהיו בעיקר מדריכי ההמון, חביבים בעיני הלומדים; הללו ראו נחיתות-כבוד לעצמם להיות בין שומעיהם של אלו והיו מתרחקים לגמרי מן המגידים ודרשותיהם. מה רבה היתה איפוא השתוממותם, שגאון זה, שראוי היה להיות מורם של הלומדים השנונים ביותר, שם פגיו למגידות — נחלת הבלתי-מוכשרים וקבצני-הרוח. אולם לאט לאט נאלצו להסתגל למנהג הדמוקרטי המזורז הלו של מורם ומאחר שלא רצו לוותר על דרשותיה, נאלצו להתערב בהמון. ר' ישראל היה איפוא כמעט הראשון שעלה בידו לכנס סביבו "לומדים" ואנשים מן ההמון ולעשותם קהל שומעים אחד. בזה קידם במידה מרובה את ההתקרבות שבין האריסטוקרטיה והשכבות הסוציאליות הנמוכות. התקרבות זו היתה בה מן התועלת לא רק להמון אלא גם ללומדים. הם ראו זה את זה בשעת התרוממות הנפש. הם הכירו כי המון זה, "האורגניזם רבי-הראשים ושפל-הרוח" אינו גוש חסר-צורה, "המקיים ועושה", אלא הוא עלול אף להתעלות למדרגת "שומע ומבין" וכי תמורת התעלות זו שהוא זוכה בה גומל הוא באהבה. ועוד דבר נתגלה להם: שאין הדוכן נמסר בחכירה לרחמיהם של בני ישראל, כדי שיהפך לנאד של דמעות לשמוע צרות הפרט והכלל, או מקום איסוף צדקה בעלמא, אלא שהוא עשוי להיות למרכז שופע חיים ורוח, כשמשמיעים מעליו דרשות מלאות חכמה בצורה מושלמת; וכי לא ירד קרנה של ה"דרשה" אלא בשל הונחתם של הגדולים, שהניחו את חכמת

לראש הישיבה המפורסמת בעולם, ישיבת וולוז'ין, וביקש להתקבל בה כמשגיח, אלא שדחו אותו בנימוק כי לא ראש הישיבה ולא הישיבה עצמה כדאים וראויים לכך. אז פנתה אליו קהילת וילנה בדרישה, שיקבל עליו את הנהגת ישיבת ר' מיילה; הוצע לו שכר של ארבעה ^{אוצר החכמה} זוזלים לשבוע ודירת חינום. הצעה זו שימחה את לבו, כי כאן ניתנה לו ההזדמנות להוציא את רעיונותיו אל הפועל. כראש ישיבה שני פעל בישיבה זו הגאון ר' מרדכי מלצר, לאחר מכן רבה של לידא, מפורסם כחריף בלתי רגיל בדורו; כשראה ר' ישראל שחברו זה נדחה מפניו ממקומו הנישא, וכי החיבה המיוחדת שחיבבו התלמידים את שיעוריו הוא גרמה צער נפשי לחברו, עזב בחפזון ישיבה זו ויסד ישיבה חדשה בפרבריה של וילנה. בזאראצ'יה, מיד התקבצו סביבו תלמידים מהעיר ומן הסביבה, ובהם חשובים וחריפים ביותר, רבים מהגדולים שבדור הבא היו תלמידי ישיבה זו (נדמה לי כי שמעתי כי גם הגאון ר' ירוחם יהודה פרלמן, הידוע בשם "הגדול ממינסק" למד שם. גם רבנים זקנים ממנהיגי הדור באו לראות בית מדרש בלתי רגיל זה ולשמוע את פלפולו המופלא של ר' ישראל. ר"י בלזר מספר בספרו הנזכר עמ' 110, כי ר' דוד מביכוב, מחבר הגהות הרד"ל על הש"ס, מיהר ובא לשמוע חידושי תורה מפי ר' ישראל, שיבה את ר' ישראל ואת חכמתו עד כדי כך, שר' יצחק בלזר נמנע מלהעלות דברי שבח אלה על הכתב). עד מהרה נעשה ר' ישראל ראשה ומנהיגה של העיר. הרבנים והלומדים הכירו בגדולתו והעם היה נושא אליו את עיניו באימה ובראה. אז ראה ר' ישראל כי הגיעה השעה שהשתוקק אליה, שעת העבודה משאת נפשו. בוילנה היו המקום והאנשים מתאימים; כאן רצה להופיע בפעם הראשונה במחשבת המוסר שלו. וילנה היתה מקום לידתה וקליטתה של תנועת המוסר. בסלנט צמח הרעיון בנפשו של ר' ישראל ובוילנה התחיל בהפצתו. אולם התגלות זו לא היתה התגלות עצמו ^{20.08.2018} (כ"ה) הוא עצמו ראה את הציבור כמקום מחבוא מתאים ביותר, אלא התגלותה של תורתו, תורת המוסר.

וילנה

תשע שנים עשה ר' ישראל בוילנה (שנות ת"ר—ת"ט). בפרק זמן זה כינס אסיפות פומביות גדולות בבית הכנסת הגדול ובשאר בתי-הכנסת ובתי-המדרש שבעיר ונשא דרשות מוסר בהתרגשות גלהבת. כוח דבורו העצום בתוספת קולו היפה ומלא העצמה עשוהו לחביב הקהילה (שמעתי מפי אחד מתלמידי תלמידיו,

הדיבור הפקר למוחות נחותים, ועלולה היא לחזור ולהיות עניין לעיון מדעי ואמנותי, אם תחזור ותופרה על-ידי הוגים ויוצרים. אז נתגלה כי הדרשה מעיקרה נועדה לשמש שופר לגדולי העם וחכמיו, כלי השפעתה הישירה של האישיות על הלב. לגבי הלומדים שבאותו דור היתה התגלות זו מלאת ערך והרת מסקנות; הם חדלו ללגלג על ה"מגידות" ואותם שנשאו את עיניהם להיות רבנים שנגנו לעצמם מעתה את חכמת הדרשה בציבור ועסקו בתורת הדרוש.

^{20/08/2018}

דרשותיו של ר' ישראל בציבור הפכו למעין בית ספר לתורת הנאום. הן היו למופת. כמעט כל הרבנים שנתפרסמו לאחר מכן כדרשנים יצאו מבית מדרש תוסס זה. הגדול שבהם היה הגאון ר' יעקב יוסף, מורה-צדק ומגיד-מישרים בוילנה (בסוף חייו נתמנה לרבה של ניו-יורק ונפטר שם). שזכה בשעתו לתואר "ראש הדרשנים" ברוסיה. כמעט כל תלמידיו של ר' ישראל היו דרשנים מצויינים ורבים מהם נטלו על עצמם להפיץ את תורת רבם ואת רוחו. כך היתה עבודתו הרוחנית של ר' ישראל מופנית לשני כוונים: אל העם ואל מוריו לעתיד לבוא. הוא עצמו היה התעמלן החשוב ביותר של תורתו, ויחד עם זה גידל מחנה שלם של אנשים שימשיכו במפעלו. אולם אף-על-פי שמנהיגותו הוכרה על-ידי הכל לא רצה ר' ישראל לקבל משרת כבוד בקהל עדתו; אף לא התערב בענייני הקהילה, לא בעניינים כלכליים, ולא בענייני הלכות הדת (פרט לענייני גמילות חסדים). לומדי העיר ורבניה פנו אליו בשאלות איסור והיתר וכיוצא באלה, והוא היה יושב ודן עמהם ועוזר להם בליבון ההלכה, אבל מעולם לא פסק הלכה פסוקה, ואפילו במקרים קלים לא היה מורה הלכה ומחליט לבדו. אפילו שאלות שנתעוררו בביתו הוא, היה אומר להביא בפני הרב הממונה שיפסוק לו. בכלל היה נוהג ביחסיו עם הרבנים כמנהג אדם פשוט, היה מבקר אצלם בימי חג ומועד ומקבל על עצמו את כל הכללים המקובלים של משמעת וחלוקת כבוד לרב, מרא דאתרא. רק פעם אחת יצא ר' ישראל מגדרו זה ועשה מעשה שעורר בשעתו תשומת לב מרובה.

בשנת תר"ט היה הדבר, בוילנה פרצה מגפת חולירע; ר' ישראל סיכן את נפשו ועסק בהצלת נפשות החולים במידה מרובה ביותר. בדרשותיו ביקש את תושבי העיר, לא לפחד אלא להתמסר לטיפול בחולים. הוא היה אומר: אסור לו לאדם לעמוד מנגד, נפחד ורפה-רוח, כי בסופו של דבר במה נחשב הוא, ועם זאת חייב אדם להקפיד על פי התורה על

חוקי ההיגיאנה ולשמוע בעצת הרופא. אין לקונן ולהתמרמר על מותו של אדם יקר, כי הרי הוא נחלק מצרתו, מחייו הארציים, אבל אסור להוניה בשום פנים את חובת הצלת הנפשות כל עוד האדם חי. באותו ערב יום-כפור שלח להדביק מודעות בכל בתי המדרש שבועיר, בהן דרש מהציבור לא לצום, לקרוא פחות פיוטים ולצאת יותר החוצה. אחרי תפילת שחרית ביום-כפור עלה על הדוכן, ובידו יין ומוזנות טובים, קידש, שתה ואכל לעיני כול. פחד גדול תקף את ציבור המתפללים, שלא האמינו למראה עיניהם. ור' ישראל דרש בתוקף מן הקהל שיעשה כמעשהו. אחרי הצום היתה כל העיר כמרקחה וכמה מן הרבנים הזקנים רגזו, כי עבר על איסור חמור בפרהסיא. משנודע הדבר לר' ישראל ביקש להודיע כי בבית הכנסת הגדול ישא דרוש בדברי הלכה. התאספו כל "הלומדים" לשמוע באיזה צורה יצדיק ר' ישראל את פסק דינו. אולם הוא לא הזכיר את המאורע אף בדיבור אחד, אלא נשא פלפול מעמיק, שעלה בחריפותו ובדינו הממצה על כל קודמיו. בזה נאלמו דום כל מתנגדיו (בשם תלמידיו שמעתי: פלפול נפלא זה היה מעין גילוי ישותו באופן יוצא מגדר הרגיל, צורך השעה היה, שיגלה את כשרונותיו הגאונים). כל אימת שהוזכר המאורע הנזכר לאחר מכן, היה שמח עד אין קץ, שזכה לעשות למען מצוה גדולה זו של קיום נפשות רבות. היה זה מעשה, שהשעה צריכה לו. ידוע ידע ר' ישראל כי לא היה עוד אדם במקום ההוא, שיקבל על עצמו לעשות מעשה כבד משקל זה, ועוד ידע היה ר' ישראל, כי בענין חמור כל כך לא ישמע הציבור בקול אחר מלבדו.

בדרך כלל נוהג היה להחמיר על עצמו, ולהקל על אחרים בדיני הדת. פעם אחת ראה אחד מתלמידיו שופך כד גדול של מים על ידי בעת נטילת ידים לפני הסעודה, כדרך המהדרים במצוות. הלך ר' ישראל ולקח כוס קטנה ולא הרטיב אלא את קצות אצבעותיו. כששאלו תלמידו, למה הוא מקמץ במים? השיב: את המים מביאה הנערה על שכמה ואין להדר במצוות על חשבון אחרים¹. ועוד היה מעשה בוילנה: פעם הלך ר' ישראל ברחוב ביום-טוב וראה אשה נחפזת ובידה עוף חי. ניגש אליה ר' ישראל ושאל לפשר העוף. השיבה לו, שילדה הקטן חולה, והיא צריכה להכין לו על פי מצוות הרופא מרק עוף.

1 עיין מכתבי הגאון ב"אור ישראל", עמ' 67.

2 בלשונו באידיש: מען טאר נישט זיין קיין מהדר אויף יענימס פלייצעס; רונפלד עמ' 37.

נלחמו להן חביבות עליו וקרובות לרוחו, יפעל אתם יחד למען אחדות "התורה וההשכלה". כך טרחו להוכיח לו כי בשיתוף אתם יעלה בידו לקרב את הגשמת חזונו, שהוא גם חזונו ומשאת נפשם. מובן, שר' ישראל דחה זיווג זה שאינו עולה יפה... כשנשאל על ידי אחד ממיסדי הסמינר, משום מה אינו רוצה להשתתף בעבודת הסמינר? השיב: רב איננו רופא. הרופאים שבימינו עמלים למען העשירים, ואילו רב חייב לפעול למען העניים. העניים הללו, יש ושאלה קטנה בהלכות הדת, שאלת חיים היא להם. כדי שיוכל הרב לעשות את המוטל עליו ולמלא את חובתו כלפי העניים לא די לו בבקיאות בש"ס ופוסקים, הוא זקוק גם ליראת שמים, לאמונה, ועליו להיות גם בעל נפש. כמעט ואין להניח, כי החניכים שישתלמו אצלכם בסמינר, יצטיינו במיוחד בכיוון זה. אולם מאחר שידעו המשכילים, כי בראש הסמינר שלהם חייב לעמוד גאון תלמודי הידוע גם כיראשמים, כדי שיוכל להעניק לחניכיו סמכות לרבנות, לחצו עליו בלי הרף. בעצתם, הציעה לו את המשרה גם הממשלה הרוסית. בסופו של דבר, ניער מהם ר' ישראל את חצנו ונמלט לקובנה. בכך גסתימה התקופה הוילנאית של תנועת המוסר ומתחילה התקופה הקובנאית.

תקופת וילנה היא תקופת גידולה הרענן ופריחתה. כבר בוילנה היתה כמעט תנועה המונית. שם אסף ר' ישראל את כל הלומדים סביבו וכבש את הלבבות. לא קם שם מתנגד בפניו. איש לא ראה בו מתקן דת ולא מצא ברעיונותיו משום תורה חדשה ביהדות. גם מנהגיו וגם דרשותיו לא הניחו מקום לחשדות כלשהם. מדברי השולחן-ערוך לא מש כמלוא נימה והיה מתמסר בנפש חפצה לכל חומרותיהם של הפוסקים ואף האחרונים; ואם נפלטו לעתים מלים מפיו שלא עלו אולי בקנה אחד עם השקפה מקובלת מסוימת, או תפיסה דתית שגורה, הרי נתפרשו אלה כחידושי של אדם ירא שמים שהוא גם גאון חריף. פעולתו המוסרית בוילנה היתה גלויה לציבור כולו. היא נתמצתה בדרשות פומביות ובהוצאת כתבי מוסר של מחברים מהדורות הקודמים³. אף "בית המוסר" שיסד בוילנה בחצרו של ר' זלמן בן אוריה לא יכול היה לעורר חשד כלשהו, שהרי הכניסה לתוכו היתה חפשית לכל, וכל אחד יכול היה לראות בעיניו את הנעשה בתוכו: שם היו מתאספים אנשים שהיו לומדים

והשוחטים אינם בבית. הבין ר' ישראל כי השוחטים האדוקים ביותר נמנעו מלשחוט ביום טוב. אז הרשה לה לשחוט בעצמה... (זאת שמעתי מפי הגאון ר' מאיר פיימר מסלוצק בבית רבי הגאון ר' אליהו ברוך קמאי ממיר). אין שיעור לסיפורים שבפי העם על דרך חייו של הגאון. אולם להשלמת התמונה אספר כאן סיפור אופייני ביותר: בביתו של ר' ישראל בוילנה גרה אשה עניה עם ילד קטן. בליל כלי-נדרי אצה לבית הכנסת. לאחר שהלכה אמו, נתעורר הילד שישן בעריסתו והתחיל לבכות. ר' ישראל, שכבר עמד לילך לבית הכנסת, ניגש לעריסת הילד, הרגיע אותו והנעים לו בשיר. כשחזרה אמו מצאה את הגאון עומד ליד העריסה בטלית ו"קיטל" (חלוק). בכל העיר לא נמצא איש שיעז להרהר אחר מעשיו. הכול, ואף הרבנים בכלל, ידעו את רוחו הנכאה, עד כמה נוהר שלא להכריע במקום שאין צורך בכך ועשה את הכל בלב תמים לשם שמים ברוח של קדושה וטהרה. אף-על-פי שגם המשכילים התייחסו אליו בחיבה וכבוד, דבר שלגבי רבנים אחרים היה מספיק לתהשדים בעיני החרדים. הרי לא הביא הדבר לגבי ר' ישראל אלא להגברת ההשתוממות על גדולתו, שהרימה אותו מעל לריב המפלגות.

עם זאת הכניסה אותו אהדת המשכילים למצב קשה וגרמה לו לעזוב את העיר, את וילנה, שנתחבבה עליו. מלחמת ההשכלה היתה אז בעיצומה ומרכזה היה בוילנה. בה ישבו אברהם דובער מיכאלישקער, המכונה אד"ם הכהן לבנון, ובנו, מיכה-יוסף, קלמן שולמן, רש"י פין ומשכילים רבים זולתם. המשכילים שבעיר, שהתייחסו אל הרבנים באיבה גמורה, נוטים היו אל ר' ישראל והיו מחזיקים אותו בחזקת קרוב לרוחם. במלחמתם להשכלה היו מסתמכים עליו: ר' ישראל, כך היו אומרים, מסכים אתנו (על יחסו האמיתי של ר' ישראל אל ההשכלה עוד ידובר להלן). בשעה שנוסד הסמינר לרבנים בוילנה בשנת תר"ה ע"י הממשלה הרוסית ביוזמתם של המשכילים ונתמנו שם למורים אנשים כאד"ם הכהן ואחרים, הוצע ר' ישראל להיות רקטור הסמינר. ידוע ידעו המשכילים כי המבנה הרוחני של היהדות בזמנו לא היה גם לפי רוחו של ר' ישראל, הם ידעו את דרשותיו של ר' ישראל על ההכרח במחשבה ברורה בלימוד התורה ובחדירה עמוקה אל התוכן המוסרי הגנוז במצוות המעשיות, על הגרעין המוסרי שבאגודות חז"ל, על ההתפתחות הרוחנית והשלימות הנפשית כמטרת הדינים והמצוות. ולפיכך סבורים היו שהוא האיש, שכל המטרות שהם

3 ספר "חשבון הנפש" לר' מנדל מסאטאנוב וספר "גורן נכון" לר' שלמה י' גבירול נדפסו על ידו בשנת 1844.

בהלך מחשבותיו. נסיון ההערמה, שבו אמרו משכילי וילנה להביא אותו לידי שיתוף פעולה אתם, והלחץ שעמדה הממשלה הרוסית להפעיל עליו, כדי לעשותו כלי שרת לכוונותיה, לבשו בעיניו משמעות סמלית; לא אותו בלבד עמדו להכריע אלא את היהדות כולה. את יהדות התורה והנאמנות למסורת, את היהדות ההלשה והתמימה אמרו להכניע באמצעות כוח, הערמה ושחחד... מתרבותה הגדולה רבת הכוח מתעלמים הם מתוך קלות דעת ולגלוג; עם זאת מיטיבים הם להעריך את כוחם והשפעתם של מוריה, חניכיה ומחזיקיה... הם רוקמים מיומות בלבבם לפרוץ פרצות בחומת היהדות העתיקה ורוצים לקנות לשם כך את לבם של שומרי החומות העומדים על משמרתם זה אלפי שנים, שישתתפו אתם במעשה ההריסה. בהפצרה שהפצירו המשכילים העברים בר' ישראל שיקבל לידיו את הנהלת הסמינר לרבנים מטעם הממשלה הרוסית, לא יכול היה לראות אלא לגלוג גס על היהדות העתיקה ובזו מוסתר לחוסר אונם ורפיון רוחם של נציגיה הרשמיים ונושאי דגלה. עיני ר' ישראל נפקחו עתה לראות במלוא הבהירות את כל הסכנה שבהשכלה. היא לבשה מעתה דמות חדשה והשפיעה על החיים בכוחות אחרים וחדשים לגמרי.

מובן, ששאלת ההשכלה כשלעצמה, במובנה הטהור, לא היתה בבחינת חידוש במחנה היהדות. כבר בדור שלפני ר' ישראל הביאה תנועת ההשכלה לידי תסיסה בלבבות, פה ושם אף הביאה לידי התנגשויות בין חסידי ישראל סבא לבין חלוצי ההשכלה. אבל לא זו בלבד שלא היתה כאן תנועה עממית אלא משאת נפש של יחידים שהיו מבודדים ומפוזרים בערים היהודיות והישובים וכל אחד נלחם לפי הבנתו למען "האור" ו"החופש" — אלא שהשאיפה בעיקרה היתה או אידיאליסטית, מאבק למען דעת וידיעות (שלא היה בידי בית־המדרש של הימים ההם לספקן ואף לא רצה לספקן), שאיפה לטהר את המושגים המקובלים, שאיפה להתחדשות רוחנית, או, כפי שהתבטאו בעלי הסגנון של הימים ההם, שאיפה אל "ההשכלה בת השמים". "ההשכלה" זו, שנקטה בארצות המערב מיד כיוון רציונלי (בהשפעתם של האנציקלופדיסטים הצרפתים) וגילתה כבר מתחילתה איבה למסורת ולרפואי החיים המסורתיים, נשאה בליטא אופי רומנטי, ומצאה את ביטוייה בספרות העברית הרומנטית של הימים ההם (אברהם מאפו בראשיתו, מרדכי אהרן גינצבורג, קלמן שולמן, אד"ם הכהן ובנו מיכה־יוסף לבנון). רוחם ולבם של מורי דרכה היו מלאים חיבה

מסילת ישרים" או "חובות הלבבות". ר' ישראל היה אישי־יבתם של כל השכבות וכל המפלגות ויחד עם עממיותו נתפרסמו רעיונות המוסר שלו ללא התנגדות וללא מחאות. מובן כי רק במקרים נדירים ביותר היו יורדים לעומק כוונותיו, ואפילו בין הלומדים הבחינו אך מעטים בחידוש שברעיונותיו, אולם הם השפיעו שלא בדיעתם ממהלך מחשבתו, והכרת ההכרח שבלימוד המוסר וקימו עשתה את דרכה בקרבם ונתקבלה להלכה ולמעשה. בכיוון זה השיג ר' ישראל את מטרתו בעיקרה. הרעיון הממלא בדרך כלל את לבם של המחדשים, לייסד כת חדשה בישראל, היה ממנו והלאה. הוא היה רואה את עצמו כמוכיח בשער, שמחובתו להזכיר לעם את החובות שבלב, אבל נזהר מלעשות דבר שהיה קשור ביסוד כת או חדשנות.

ואילו בקובנה לבשה תנועת המוסר צורה של תורה חדשה בישראל. בעלי המוסר התאחדו לחבורה מסוגרת ונראו כנבדלים מכלל העם. אבדה להם אהדת הכלל. ראו אותם כאנשי כת. מספר אנשיהם הלך ופחת. אולם תמורת זאת התחזקו והתארגנו והפכו לבעלי רצון חזק ובעלי השפעה. הם פנו למשימות החשובות שבחיים וקיבלו על עצמם תמיד תפקידי מנהיגות בחברה ובקהילה. אולם ברגע שיצאו מתוך החוג הצר של השתלמות הפרט ודרכו על סף התחום הגרוב של פעילות חברתית, נתקלו מצד אחד בהתנגדות נמרצת מצד מגיני היסודות הקיימים והמוצקים של החברה היהודית הנושנה, ומאידך באו במגע עם היסודות החדשים שבנוער ששאפו להתחדשות. ההתנגדות להם הלכה וגדלה ככל שגדלה השפעתם בציבור. כל צעד קדימה דרש קרבנות. הדרך היתה זרועה מכשולים. אולם בכל אלה לא היה כדי להחליש את כוחם. להפך, עצמתם הרוחנית גדלה ושיטת חינוכם נתעשרה בעיקרון חדש: כוח הרצון והעצמה הנפשית. בוילנה היתה תקופת כמיהתו הרוחנית ופריחתו של המוסר. שם הגיע לשיאו כתנועה המונית; ואילו קובנה היתה העריסה שבה התחשל מבחינה חברתית. כאן קם המרכז היציב והאיתן. מכאן נרקמה הרשת שנמתחה לכל הכיוונים, ונבדלה התנועה לגונים שונים. נתפלגה ויצרה תא־חיים חדשים. וכאן הסתבכה במאבק לימין ולשמאל, עם רבנים ומשכילים.

קובנה

מה שאירע לר' ישראל עם משכילי וילנה והממשלה הרוסית לא היה מקרה בעלמא, אלא מאורע רב חשיבות שעורר את סערת רוחו והביא למפנה

לתורה, לקדושתה וליפיה, זיקה בלתי מוגבלת לשפת הנביאים ותוכן רצוף געגועים אל עברה של האומה («אהבת-ציון» לאברהם מאפו). ההשכלה היתה או עברית בין בצורתה ובין במגמתה. אף שלא היתה השכלה זו עברית מראשית צמיחתה ואף שלא ינקו שרשי התהוותה של תנועה זו מקרקע האומה אלא נבעו מהשפעות נכריות, הרי שאבו בכל זאת הרבה ממעין אצילות הרוח היהודית כשפניהם כלפי פנים, אל כלל ישראל, ולא הכניעו את עצמם בפני העולם שמסביב, לפיכך אין אנו מוצאים בליטא התנגדות נמרצת לתנועה ומכל מקום לא היתה התמרמרות עזה כמו בגרמניה ובגליציה. ואף שצררו החרדים והלומדים את המשכילים גם בליטא, וביחוד בערים הקטנות, הרי מעולם לא לבשו הרדיפות צורה מכרעת כמו בארצות אחרות. ובוילנה, ב"ירושלים דליטא", נפוצה ההשכלה ללא התנגדות מצד ^(20/08/2018) «בעלי הבתים» ואפילו לא מצד הלומדים הצעירים; לא בכוח סללה את דרכה, כמעט ולא היתה מלחמת השכלה בוילנה בכלל. שם חיו בשלום הלומדים והמשכילים, תלמידי חכמים ובלשנים, פיטני הדת והמשוררים החולוניים. והעם חלק כבוד לרבנים וגאונים וגם למלומדים וסופרים. גם אלה היו בעיניו מעין סוג חדש של תלמידי חכמים.

אולם בשנת 1840, בשנת הרפורמות והאמנציפציה ברוסיה, נשתנה המצב מיסודו. זרם ההשכלה הציף את היהדות בליטא. ההשכלה הפכה לתנועה עממית, והתנועה עצמה לבשה אופי חדש; אמנם לא שינתה את צורתה, אבל שמה לה מטרות חדשות, שוב לא היתה זו השכלה «בת השמים» אלא השכלה «מטעם המדינה» (רשמית), שלצדה עמדו זכויות, שחרור, רוחה ומשרות ממשלתיות. מכאן ואילך לא היתה יהודית אלא רוסית, ומגמתה — התבוללות מובהקת. שליחיה של התנועה שוב לא היו סופרים ופיטנים עבריים, שהם עצמם נתחנכו על התורה והיו מיוצאי בית המדרש ומעורים בחיי העם, אלא «הנאורים», «המלומדים והמדופלמים», הדוקטורים ועורכי הדין, המהנדסים והרוקחים, רופאי-שיניים ורופאים וטרינריים, מורים רוסיים-יהודיים בבתי הספר הממלכתיים, ואף בחורים צעירים, יוצאי בת"ס רוסיים שטעמו מההשכלה הרוסית ועיניהם נפקחו, כביכול, ע"י ה«צינוביניקים» (פקידי ממשלה) הרוסיים. מחנה זה של שליחים גדולים וקטנים נתמכו ע"י ממשלת פטרבורג כמתן הקלות ליוצאי בתי אולפנא אלה מהשירות בצבא, רשימות שהייה בפנים המדינה וכמה טובות הנאה גדולות וקטנות. היהודים העשירים מן הערים הגדולות

כמעט נסחפו בזרם ההשכלה הרוסית המתבוללת. נסחפו בזרם גם בעלי ההשכלה העברית, כלומר, הסופרים והמשוררים העבריים, שבתחילת פעולתם שרו שירי תהילה לתורת ישראל ולחוקיה, והיו דוחים בבזו כל מי שהעז לחשוד בטוהר מחשבותיהם ומערכי לבבם אפילו במשהו. האנשים שנתכוונו לקרב תורה ומדע, אמונה ודעת, וכל הנמנים על חבורתם של המשכילים העבריים עברו אל המחנה הרוסי. הם נתפסו להתעיה ושוב לא ידעו להבחין בין ההשכלה העברית משאת נפשם, לבין ההשכלה שרצה להעניק לעמם השלטון הזר ביחד עם עושי דברו. מכת העוורון והמבוכה הנפשית של המשכילים העבריים היתה לנחלת הכלל; כמעט כולם נטשו את הדגל. רק אנשי בית המדרש ונושאי דגל התורה שמרו אמונים. רק הרבנים ובעלי-בתים, ששתו מים התלמוד, «הבטלנים החשוכים» הללו, שמרו על בהירות ראייתם, רק בחוגיהם עמדו מיד על גודל האסון המאיים על קיומה של היהדות מצד קאריאריזם שחצני זה שנתכנה בשם «השכלה». ההמון הפשוט כחוש הבריא, שומרה הנאמן של נחלת האבות, עמד לימנם של הרבנים והלומדים, משום שהיטיב להכיר את גדולתם המוסרית, את טהרתם ונאמנותם לקנינים הלאומיים. בזריות גילו המשכילים את אוזן העם לדעת מה הן המתנות היפות שהם מגישים לו וקראו להן בשמות מצלצלים: חיים, חופש ואור. והרבנים — רק אנהות כבוד ואיומות פרצו מתוך גרונם: אחים, יהדותנו בסכנה. כך התלקחה המלחמה בהשכלה בשתי צורותיה: העברית והרוסית. המשכילים העבריים ירדו מגדולתם. כלפיהם היתה המרידות גדולה שבעתים על שהתנכרו בפעולותיהם לרוח האומה המקודש ונשאו לשוא בכונות מטעות את מלת הקסם «השכלה». האיבה שנתקלו בה המשכילים העבריים, שהזכירו את קוצר ראותם בזיווגם הבלתי-מוצלח עם בעלי ההשקפה הרוסית, מצד הרבנים והעם הביאה אותם במבוכה גמורה. במקום לראות באיבה זו ביטוי «להודעזעות הקדושה» של נאמני האומה, שהיו מוכנים לוותר על האזשר המובטח להם חלף הקנינים הלאומיים (ואכן, ההתפתחות ההיסטורית הצדיקה את חושם הבריא של המוועזעים) הטביעו על עדת נאמני התורה חותם «מחוסר תרבות», «מורדי אור» והפיצו עליהם דברי לעז, באמרם: כל נוגה ואור שגוא עליהם, פתח במחלוקת זו נגד היהדות הנאמנה המשורר אברהם מאפו מקובנה (בסוף תקופת פעולתו, בסיפור «עייט צבוע») ובדור שלאחריו (יהודה ליב גורדון, ומשה

יכלו לעמוד בקרב נגד המהפכה המתחוללת בעולמה הרוחני של יהדות ליטא.

בזמנה הצטמצמה פעילותו של ר' ישראל להפצת המוסר בדרשות נלהבות בבתי-כנסיות ובתי מדרשות שבעיר, בין חוגי בעלי-הבתים. בקובנה התגבר בלבו הרצון להתחיל בשיטת חינוך משלו ולקחת את חינוך הרבנים בידיו הוא.

בקובנה יסד ר' ישראל את הישיבה הראשונה בחבל ז'אמוט של מדינת ליטא, בבית המדרש שיסד הנדיב החרדי ר' צבי נאביאז'ר, ז"ל, ונקרא על שמו (נאביאז'ר קלויז). ראשית דרכו היתה למשוך למחיצתו אנשים צעירים בעלי כשרון ושאר-רוח, פנויים ונשואים, ולהחזיר בנפשם דבקות נלהבת לתורה ולאמונה, לחשלים בעוז מוסרי וברצון איתן לעמוד ולהגן על עקרונות התורה והאמונה, ללא ויתור וללא פשרה כלפי השפעות ונטיות זרות הבאות מן החוץ.

כאבן שואבת משך אליו בית-מדרש זה את טובי הלומדים, וביניהם היו כמה אברכים עילויים מפורסמים, כמו ר' אליעזר גורדון מטלז; ר' ירוחם לייב פרלמן, שנתפרסם אח"כ בשם "הגדול ממינסק"; ר' יעקב יוסף חריף, מגיד-דמא בווילנה ואח"כ רב הכולל בניו-יורק; ר' יצחק בלאזער (ר') "איצעלע פטרבורג"; ר' נפתלי אמסטרדם; ר' שמחה זיסל זיו מקלם (שלושת תלמידיו המובהקים, ראה להלן) ועוד רבים, שנתפרסמו אחר כך כגדולי הדור.

לאחר שנים מועטות מינה ר' ישראל את ר' אליעזר גורדון במקומו. בתחילה הצטרף ר' ישראל לר' אליעזר גורדון בקריאת השיעורים, כדי להקנות להם פירסום וחשיבות מיוחדת ואחר כך הסתלק לגמרי מקריאת שיעורים בהלכה. מכאן ואילך מתחילה פרשת "הסתרת פנים" של חיי ר' ישראל בתור גאון המבהיל את הלומדים בחריפותו המופלאה והצטמצמותו בטיפול החינוכי, בהדרכתם ובהכשרתם של תלמידיו הרבים לקראת תעודתם בעתיד.

השנים בקובנה היו שנות הביסוס הרעיוני של שיטת המוסר וכאן בגרה ההכרה, שהמוסר צריך לתפוס מקום בראש שיטת החינוך העברי.

בקובנה נתוסף לתנועת המוסר, ששרשה נעוץ בשאיפה להשתלמות נפשית ולשיפור המידות, גורם מניע חדש: הדאגה לקיום היהדות, אשר תנועת ההשכלה העמידה בסכנה, אותה תנועה שקסמה הרומנטי כבר פג והתנדף וקיבלה פנים זועפות של התנכלות בנפשה של היהדות המסורתית. הסיסמה היתה: מלחמה נגד המשכילים בכלי זינם הם: ליצור

ליב לילינבלום בראשית תקופתו, בספרו "חטאת נעורים", כלומר, לפני שחזר בו ונעשה חובב-ציון). המשכילים לא הסתפקו במלחמה ספרותית גרידא. הם הבחינו כי הממשלה הרוסית עינה יפה בהם, ועל כן הוציאו לעז בפניה על הרבנים, שהם בעצם מתנגדי ההשכלה. הרבנים, כעמוד התווך של ההלכה בישראל, רצו, לדבריהם, להחזיק את עם המאמינים בבערות ובחשכות, ועל כן הכרח הוא לגדל דור של רבנים חדשים, שידעו להדריך את העם בדרך ההשכלה הרוסית. דיבורים כאלה מצאו אוזן קשבת בממשלה הרוסית. אז נוסדו סמינריונים לרבנים, תחילה ב"יטומיר ואחר כך בווילנה. המשכילים העברים היו למורים במקצועות היהדות (צוויפל וח"ו סלונגימסקי, מייסד "הצפירה", ב"יטומיר; אד"ם הכהן ואחרים — בווילנה). למקצועות חילוניים נתמנו מורים רוסיים. וכדי לפאר את תכנית הבגידה והפרת האמונים בחרו בר' ישראל סלנטר, נושא הדגל הגדול שקם ליהדות ההיסטורית בדור האחרון, כדי שיסלול לה להשכלה את הדרך אל העם המאמין וכדי שיאציל עליהם מהוד סמכותו וישפיע עליהם משפעת נוגה אורי, ממקור האדיקות הלוחטת והקדושה הפנימית. ור' ישראל, שנחן לא רק באידיאלים נעלים בנפשו המשתוקקת ונישאת אל על אלא גם בעין בהירה של חווה עתידות, דחה את הצעתם הלגלגנית של המשכילים בנימוס כלפי חוץ ובחמה עצורה כלפי פנים. הם הופתעו לראות כי לא העלו כלום בערמתם ולא יכלו ללכוד את האביר הלו ברשתם, ועשו עצמם תוהים: הא כיצד, האומנם רוצה אתה למנוע את תורתך מפי הנוהים אחריה? ומיד ניתן הרמז לממשלה הרוסית. לא ראה ר' ישראל לעצמו מוצא אחר אלא המפלט מווילנה ומשכיליה — לקובנה. אולם לא היתה כאן מנוסת חרב תוך הפקרת שדה המערכה, אלא הערכות למלחמה רוחנית בהשכלה של מזייפים קלי דעת. בקובנה היה בדעתו לאסוף נאמניו ולחזק את כושר הגנתם לקראת מלחמת מצוה למען היהדות האחת והאמיתית, המושלמת והמקורית — היהדות ההיסטורית.

פעולתו החינוכית של ר' ישראל

ההתנגשות עם משכילי וילנה, שפעלו בעצתו ובהוראתו של לילינבלום הידוע, הספיקה לפקוח את עיניו של ר' ישראל על המציאות העגומה של החינוך העברי בכלל ועל העזובה ששררה בשטח של חינוך רבנים ומורים וגדולה היתה מרירותו על חוסר העצה ואזלת היד של הרבנים הזקנים, שלא ידעו ואף לא

תנועת השכלה, שהיא כולה עברית ולהעמיד רבנים ומורים שיפיצו השכלה עברית טהורה זו בעם.

מלחמה זו לא היתה מכוונת כלפי חוץ, נגד האויב המסוכן המאיים לעשות שמות בקרב בחורי ישראל, אלא צריכה להיות מכוונת כלפי פנים, לפתח רוח גאווה ועוצמה נפשית בקרב הנוער התורני ולחסנו נגד יסודות תרבותיים זרים לרוח התורה. אמרה שגורה היפה בפיו: אם יהיו לנו תלמידי חכמים אמיצי רוח, שישאו דגל התורה ביד רמה ובקומה זקופה, אין לנו לירוא מפני הכפירה השחצנית. נגד הכפירה הזקופה יש להעמיד יהדות הולכת קוממיות.

ההסתייגות מן ההשכלה החילונית בלבד — כך טען ר' ישראל — אינה מספיקה. זרם רוחני חדש טבעו בכך שהוא חודר דרך סדקים וחרכים. המלחמה נגדו באמצעות חרמים ואיסורים לא תצליח לחסום הדרך בפניה. ^{26/08/2018 16:00} לכלל אין לכלוא הרוח באמצעי כפיה גרידא. דכוי הרוח כשהוא לעצמו שכרו יוצא בהפסדו. מכרית הוא את הצמיחה הרוחנית ומביא לידי כמישה והתנוונות. המגן היחיד נגד סכנתה של תנועה רוחנית המתפרצת מן החוץ הוא ליצור תנועה רוחנית נגדית ולפתוח שער לזרם מחשבתי חי ורענן הזורם ממעמקי הנשמה היהודית.

ובכן, לא מלחמה נגד ההשכלה הנכרית, אלא מלחמה בעד ההשכלה העברית, המקורית. השכלה זו פירושה: השתלמות מוסרית, אצילות נפשית וחיי רוממות. השכלה שרשית ועמוקה זו אין לה לירא מפני ההשכלה הנכרית, שכל עיקרה אינו אלא גיהוץ חיצוני והכשרה טכנית בלבד, אשר אין לה שרשים בנשמה היהודית ואין בכוחה לתת סיפוק לכיסופים של הלב היהודי.

ואף זו דרש ר' ישראל: המכשיר המוצלח ביותר להשפעה חברתית וציבורית הוא התנהגותו המוסרית של המורה או המדריך. השפעה המובנה ביותר להמוני העם היא שפת "המעשים", מעשיו של איש המעלה. אדם גדול משפיע בכוח אישיותו. בדרשות ונאומים יפים יכולים לשעשע אבל לא לכבוש את הלבבות, ורק אמונה חזקה ועמוקה זורמת מלב ללב. אם היא מתלבשת במעשים כבירים היא מחוללת נפלאות. חכמי יון (סוקרטס וכיו"ב) סברו שדי להפיץ בעם ידיעות על הטוב והרע, על היפה והמגונה, לפתח באדם את הכרת הטוב והנכון כדי שיתגשמו בחייו, אך מן ההיסטוריה אנו יודעים שפילוסופי יון כמעט שלא השפיעו כלום על חיי העם, שנשאר שקוע בהבלי אמונותיו ובשחיתות מידותיו, מדוע? משום שהפילוסוף

סופים היו רק בעלי מחשבה ולא בעלי אמונה. הם עצמם לא הגשימו בחייהם האישיים את התורות שלימדו לאחרים. החכם המורה כוחו יפה להקנות לשומעיו כמות מסוימה של ידיעות, אבל אין עולה בידו לחנכם. ה"ידיעות" אינן נעשות חלק אורגני של התלמידים. הדרך מן המוח אל הלב רחוקה מאד. פיתוח המוח אינו גורם לפיתוח הלב ואף לא להעשרת נפשו ולטיפוח אופיו, התלמיד נעשה על ידי רכישת ידיעות אדם מחוכם ומפותח, אבל צביונו הרוחני נשאר עומד כמו שנקבע בטבע תולדתו. הידיעות הנרכשות מונחות ומקופלות במוחו ואינן באות לידי צמיחה ואינן מביאות לידי פעילות. רק האישיות המתקנת יש לה כוח כובש. ההשראה הבאה מנפש לנפש היא המחנכת.

ר' ישראל לא התנגד לקניית ידיעות מדע ולימוד שפות זרות. בשעותיו זמן ארוך בגרמניה, התרועע עם ר' עזריאל הילדסהיימר ואף הילל אותו בפני תלמידיו כאדם המעלה והשלימות. הוא חלם גם על הנהגת שיטת "תורה ודרך ארץ" לפי הנוסח של חרדי אשכנז, אף השתדל בתרגום התלמוד לאשכנזית, ושאל שניהגו לימוד התלמוד באוניברסיטאות כאחד המקצועות המדעיים בפקולטה למדעי הרוח. את אחד מתלמידיו עודד ללמוד חכמת הרפואה באוניברסיטה ובטח בו כי יצליח לקדש שם שמים, בהראותו על ידי הנהגתו החסודה כי אפשר לאדם להיות רופא מומחה וירא שמים כאחד.

אלא שר' ישראל נכשל בתלמידו זה. הלז הצליח להימנות גנרל בחיל הרפואה הרוסי ויצא אחר כך לתרבות רעה. כל ימיו הצטער ר' ישראל על מקרה זה, שגרם לו להימנע מכל נסיון חדש בשיטת לימוד תורה עם דרך ארץ, אבל לא עיכב בידי תלמידו ר' שמחה זיסל זיו לייסד "תלמוד תורה" בעיר גרובין אשר בלטלנד, המאחד תורה עם דרך ארץ, לימוד תורה ומוסר עם תכנית מצומצמת של לשונות זרות וידיעות כלליות. למרות אהדתו הפנימית לנסיון נועז זה של ר' שמחה זיסל סירב להענות להפצרת תלמידו החביב לבוא ולראות את המוסד החדש בגרובין. לא רצה ר' ישראל להסמיק ידו על נסיון שהצלחתו מסופקת.

על אף אהדתו, כאמור לעיל, ללימודי חול ולהשכלה חילונית התנגד בכל כוחו להכנסת לימודים אלה לישיבות. הישיבה — כך היה אומר — איננה בית ספר ללימודי התורה בלבד, היא צריכה להיות בית גידול ושדה-מטע לרוח היהדות ואויר הישיבה צריך להיות טהור מכל סיג ותערובת של חול. לא

ברם, המשכילים טעו טעות גמורה, הם פשוט לא ירדו לסוף דעתו. כי לא על הדקדוק היתר במצוות מעשיות התמרמר ר' ישראל, אלא על הדלדול הנפשי שגרם לכך, שקיום המצוות נעשה מתוך הרגל ושיגרה ומתוך צמידה לאורח חיים מקובל, ולא מתוך דחף פנימי הבוקע מתהום הנפש ונעשה לכוון דינמי השולט בכל ישותו של האדם מישראל, בכל איבריו וגידיו.

ר' ישראל ראה את היהודי הפשוט, שלכאורה הוא דבק במסורת אבות ואדוק בה במנהגי חייו, אבל בה בשעה הכיר, שאחיהו זו אינה נדלית ממעמקי התודעה היהודית, שקיום המצוות אינו אלא קיומו של עצמו, של עצם חייו, אדיקות זו מחוסרת חיים ונטולת כוח, ובעצם היא מרוקנת מתוכן מוסרי ושגב נפשי.

ר' ישראל סיפר לתלמידיו, שפעם אחת נכנס לבית הכנסת ביום הכפורים וראה יהודי אחד שעמד מאחורי הבימה והתפלל במחזורו בבכיות ויללות באמירת „על חטא“. הוא התרשם מאוד מתפילתו המרעידה של יהודי חרד זה והתקרב אליו, כדי לקרוא עמו יחד במחזורו הנרטב מדמעות, אבל המתפלל דחף אותו הצידה וכמעט שפגע בו בדחיפתו זו. ור' ישראל מוסיף: שנינו בכינו בשעת התפילה, הוא בכה על חטאים שלא חטא מימיו, אלא ראה אותם רשומים ומנויים במחזורו, ואני בכיתי על יהודי חרד, שמונח עיקר מוסרי גדול ביום הקדוש, על שירתו של אדם יהודי לא הועילה לשנות את טבעו הגס ולשפר את הרגשתו האנושית. אמת, כי קיום המצוות כשהוא לעצמו משמש מכשיר חינוכי להעלאתו הרוחנית של האדם, אבל רק אם הדבר בא מתוך דבקות ואהבת השם ולא מתוך ציות כפוי או מתוך הרגל רשלני.

המשכילים, שרצו לרתום את ר' ישראל לקרונם, לא הבחינו כלל בין המטרות החינוכיות השונות זו של החינוך המוסרי וזו שלהם. הם טעו לחשוב, כי יש צד שזה בין ההשתלמות שאליה שאף ר' ישראל כמטרת חינוכו המוסרי ובין ההשתלמות שרצפה לנגד עיניהם. המוסר מלמד, כי ההשתלמות מוכרחת להיות מושתתת על אהבת האדם לאלהים, כי באהבה זו כרוכה גם האהבה לאדם ואהבה לכל הטוב והנעלה. להישג זה מגיע האדם על ידי כוסף לזהות להנאה רוחנית עילאית ומתוך ויתור על הנאה גשמית וחמרית, ואילו ההשכלה, להיפך, שואפת ליצור תנאים המאפשרים חיי תענוג והנאה גסה וחמרית. ההשתלמות של המוסר נקנית מתוך מאבק תמידי בין המצפון הדתי מוסרי ובין היצר התאוותני והעיוור, ואילו

מי שגמר את לימודיו בישיבה מוכשר להיות רב ומורה, אלא מי שבגר ברוחו עד היותו מוכשר לקחת עמו את הישיבה לכל מקום בואו. מאותו טעם עצמו התנגד לבתי מדרש לרבנים שנוסדו על ידי הממשלה ברוסיה. אין הרבנים מעמד מיוחד שמטפחים אותו בבתי ספר מיוחדים לכך; הרבנים הם נציגי התורה והם צריכים לסמל בהווייתם האישית את המצפון הטהור של מוסר היהדות.

ההשכלה שכלית, ההשכלה מוסרית ונפשית מעניקה לנו הזדמנות בשפע רב. אולם הידיעות החינוכיות עשויות לשמש קרדום לחפור בו מקור פרנסה או לשם מילוי צרכים מעשיים בשירות ציבור וחברה. אבל חלילה לעשות את ההשכלה החילונית עטרה להתגדל בה, זוהי עטרה שאינה הולמת את הנושאים על ראשם את כתר התורה; ואילו הרבנים החדשים, שגמרו בתי ספר לרבנים מטעם הממשלה, מתעטרים בעטרה שאינה שלהם ואת כתר התורה שבשמה הם מטיפים ובכוחה התרוממו לגובהה של בימת הקודש, הם הופכים למצנפת פולחן, המשמשת רק לצרכי טכסים דתיים.

נראה הדבר, שייחסו זה של ר' ישראל להשכלה חילונית לא כאל „בת השמים“, אלא כאל כושר מעשי ויכולת טכנית בלבד, גרם לכך, שהמשכילים אשר בתחילה התייחסו אליו בחיבה ובהערצת כבוד, הפכו לו מתנגדים מרים. ואם כי בחייו לא העזו המשכילים לזלזל בכבודו ולהתקיף את שיטתו החינוכית, הרי לאחר מותו, כאשר המנהיגות של בעלי המוסר עברה לידי תלמידיו, נלחמו בשיטה זו. יש ידים לסברה, כמו שרמזנו בפרקים הקודמים, שהרבה מן המשכילים נתעו בשוא להאמין שר' ישראל הוא אחד משלהם, או לפחות קרוב להם ברוח. הם ראו אותו לוחם נגד הקפאון הדתי של המוני ישראל, כשהם מצטמצמים ומתכווצים בשמירת הדינים של חובות האיברים בלבד ומעלימים עין או מזניחים מתוך דלות רוחנית את היסוד העיקרי שביהדות, חכמת חובות הלבבות (כפי מבטאו של רבינו בחיי בהקדמתו לספרו „חובות הלבבות“) והוא קורא בקול לתחיה רוחנית, להכשרת הלב, לטיהור מוסרי ולשיפור המידות; הם שמעו את הרעיונות החדשים, שיצאו מפי ר' ישראל בדרשותיו וחשבו כי לפנייהם מהפכן דתי, מחפש נתיבות חדשים, שלא שערון קדמונים; לוחם דתי הרוצה בשינוי ערכים ובסידור חדש של החיים היהודיים. איש כזה — כך האמינו — לא יתנגד להכנסת ההשכלה האירופית לאהלי שם.

שאף ודרש לעשות את החוקים והמצוות גורם חינוכי עצום לשם עיצוב דמותו ומהותו של מקיימם. כל אלה הם יסודות עקריים בשיטתו המוסרית של ר' ישראל סלנטר, יסודות שההשכלה רצתה לעקור מן השורש. כה נפל המסוה ונתגלתה התהום שבין ר' ישראל לבין נציגי ההשכלה, תהום זה אי אפשר היה עוד לגשר בפראזות ריקות ופאתוס נבוב על ההשכלה בת השמים.

ההשתלמות ההשכלתית אינה יודעת מלחמה זו מה היא ואינה גורסת אותה כלל. בשבילה דיו לאדם כשהוא נשמע לחוקים ולנימוסים המקובלים בחברה תרבותית, וההשתלמות עצמה נקנית ברכישת ידיעות הפותחות שער לגן עדן התחתון של התכונה האירופית. ר' ישראל דרש מכל אחד מתלמידיו קבלת עול תורה ומצוות בכל חומרתו, ציות גמור ומוחלט לתוקי השולחן ערוך, מבלי לזוז מהם אף זיו כל שהוא, ואף

רבי נפתלי אמשטרדם

20/08/2018

הגאון ר' חנוך העניך אייגעש, זצ"ל הי"ד, מתאר את הרושם העצום שעשו שיעורי הגרי"ס בשעתם בוילנא. וז"ל: בשנת הת"ר דרך כוכב חדש על שמי התלמוד בוילנא, בהופיע בה הגאון הגדול הנפלא מהר"י סלנט זצ"ל... הגאון הזה הראה גפלאות בעוצם חידודו ופלפולו לקרב בזרוע ענינים רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, והוא ברוחו הכביר ובתעצומות שכלו הנפלא קרבם כאחת ויעש מהם מטעמים חריפים ושנונים אשר הפליאו לב כל שומעיהם, ותהום כל העיר בבוא אליה רב גאון חריף כזה וכו' (הקדמת הגאון הג"ל לספר "עולת שמואל", וילנא תרס"א). לא כאן המקום לעמוד על טיבו של הגרי"ס בלימוד התורה ושיטתו החדשה. לא באנו אלא להראות את יוצר תנועת המוסר, שאצר באישיותו המופלאה את שלושת התכונות המובהקות, שעליהן יסדה תנועת המוסר את יסודותיה ומהם ינקה את לשדה. ואם היו שלושת תלמידיו אלה תמצית ושורש להתפתחות התנועה ליסודות אלה, הרי שרבים רי"ס היה התמצית שבתמצית. בנין אב להם ולתלמידיהם ולכל האותות והמופתים שנתברכו בהם בגללה. ממקור עשיר זה נטלו שלושת תלמידיו, העשירו והרחיבו את התנועה, כל אחד בדרכיו המיוחדות ובהתאם לאופיו ואישיותו. קו אופייני משותף לשלשתם היה הערך המיוחד שראו במוסר, בדבקותם ברבים ובשיטתו, ובקבלה שקיבלו עליהם לעשות חזיהם קודש למוסר ולהפצתו. בזכות פעולתם המסורה והברוכה היה המוסר ליסוד וראש פינה בעולם הישיבות עד ימינו, וקנה משכן של קיימא בחוגי הלומדים שבכל הארצות. ולא מילתא זוטרתא היא לקנות מקום של אורחות קבע בעולם התורה, הישג חשוב זה יש ליחס בראש וראשונה לאופיו המושלם והמורכב משלושת היסודות:

בין מאות ואלפי התלמידים שהיו לו לרבי ישראל מסלנט, זצ"ל, נתייחד מקום מיוחד לשלושה: רבי יצחק בלאזר, רבי שמחה זיסל זיו ורבי נפתלי אמשטרדם. רי"ס ראה בתם את יורשיו הרוחניים. בעומק תבונתו וזכרם המובהק השכיל לעמוד על טיבו של כל אחד מהם והגדיר זאת בהגדרה קצרה וקולעת: ר' יצחק למדן; ר' שמחה זיסל חכם; ר' נפתלי חסיד. למדן, חכם וחסיד, בשלוש מעלות אלו באו לידי ביטוי שלושת הממדים שלבשה תנועת המוסר. מעין תיחום שטחי פעולה, בהם מצאה לה תנועת המוסר מקום וצורך להתגדר בהם. שהרי למדנים, חכמים וחסידיים היו והיו גם בזמנו של רי"ס, ומה ראה לחלק להם תארי כבוד, ענין שהיה רחוק מטעמו לפי דרשת חז"ל: לעולם אל יספר אדם בשבחו של חברו שמתוך שבחו בא לידי גנותו. לאמיתו של דבר לא נתכוון רי"ס לחלוקת תארי כבוד, אלא שרצה להדגיש ולסמן את היסוד המכריע בהרכבו הנפשי ואת דרכו המוסרית של כל אחד מהם. אלא שכבר עמדנו על כך, שיש בתארים אלה יותר מאשר סימון דרך לאישיות תלמידיו, והיא ראיית הרכב התנועה המוסרית על שלושה יסודות היהדות הללו שגידושו מרוב שמוש שבשיגרה, היה רי"ס האיש המתאים ליצירה חשובה זו משום שאצר בקרבו שלושת התכונות הללו והיו בידיו לאחד. ואם הונצח זכרו באוצר אגדות העם על חכמתו וחסידותו, לא יצא טיבו בלימוד התורה מרוב ענותנותו היתרה, והיה שמור בלבם של בני עליה מעטים, שראו בו תופעה חד פעמית של גאונות אדירת כוח ותנופה מקורית חובקת זרועות עולם ושל שחיין זריז בים התורה רחב הידים. אחד מבני עליה, מגדולי הדור שלפני השואה,